

Nadya Filipova

(Sofia, Institute for Historical Studies, Bulgarian Academy of Sciences)

Iliyana Marcheva. The Policy of Economic Modernisation in Bulgaria during the Cold War. Sofia: Letera, 2016, 639 p.

Abstract: The monograph under review is the first comprehensive study of the policy of economic modernisation in Bulgaria pursued and implemented by the ruling Bulgarian Communist Party during the Cold War. The comprehensive survey of the transformation of the predominantly agrarian Bulgarian economy and society to an industrialised and urbanised entity is based on a rich selection of archival sources, documents, published memoirs, interviews and publicistic evidence. The author's conclusions and judgements are skillfully unfolded in parallel with the presentation of the ongoing debate in the Bulgarian and worldwide research community with respect to the discussed issues. The 'personalisation' of the Bulgarian decision-making process, including the presentation of the ideas and approaches adopted by Bulgaria's Communist Party and state leader Todor Zhivkov and his close associates, is another contribution of the monograph.

Throughout the four chapters of the study the author clearly traces the relation between the achievements and failures of the Bulgarian economic modernisation and the Cold War pulsations. In addition, the monograph explains in depth the fundamental limitations of the goals, methods and forms of implementation of the Soviet model of modernisation in a context of political and economic dependence and a need for financial, economic and technical assistance from the USSR. The expansion of higher technical education, the creation of state welfare funds and consumer attitudes and the extension of advanced forms of economic relations with the West European countries and Japan could be pointed out among the main results of the processes under study.

Надя Филипова

(София, Институт за исторически изследвания, БАН)

Илияна Марчева. „Политиката за стопанска модернизация в България по време на Студената война”, София: Летера, 2016, 639 с.

Монографията на Илияна Марчева „Политиката за стопанска модернизация в България по време на Студената война” е резултат от дългогодишните изследователски усилия на авторката в областта на българската стопанска и социална история след Втората световна война. Работата представлява първо цялостно изследване не само на отделните страни на стопанската модернизация в страната, доказвайки

непосредствената връзка „политика-икономика”, но има редица приноси в проучване на политическото развитие, по отношение изследването на промените в обществените структури, на урбанизацията и на развитието на висшето образование, с насоченост към съвременните икономически сфери. „Персонализацията” на процеса на вземане на решения, включително представянето на идеите и подходите на партийния и държавен ръководител Тодор Живков и неговите близки съветници, представлява следващ приносен елемент на монографията. Многопластовият и широкопектърен анализ, с внимание към детайлите и стремеж за максимална обективност, се основава на огромен архивен и документален материал, критично проучване на мемоарна литература и изследвания на български, руски, западноевропейски и американски автори. В това отношение се откроява и друг принос на труда на Илияна Марчева – представяне в целия текст на съществуващия дебат сред изследователите на отделните проблеми на модернизацията в България, като в този контекст ясно се открояват оценките и изводите на авторката.

Приносен е самият подход, заявен като идея от Илияна Марчева – поставяне на проучването на различните теми в широк исторически контекст, не само собственобългарски, а в глобалната перспектива на Студената война, целящ изясняване на всички фактори, които съдействат, пречат или имат противоречиво значение за осъществяване на избрания модел на стопанска модернизация. В монографията е ясно очертана връзката между пулсациите на Студената война и възходите и неуспехите в осъществяването на българската стопанска модернизация в този твърде специфичен в идеологическо, политическо и социално-икономическо отношение период в световната и българската история. От друга страна, важността на посочената зависимост е критично преценена от Илияна Марчева, която отчита и вътрешните недостатъци на целите, методите и формите на реализиране на самия модел на стопанска модернизация след Втората световна война, и вътрешната противоречивост на различните реформени усилия, преследващи преодоляване на възникващите проблеми.

Монографията е в обем от 639 с. и се състои от увод, четири глави и заключение. Резюмето на английски език дава възможност за популяризиране на постиженията на българската наука сред световната научна общност и подпомагане на всяко изследователско усилие за съпоставки и обективен научен анализ в широката призма на цивилизационното развитие. Богатият именен показалец доказва стремежа на авторката да представи „двигателите” на българското и световното историческо развитие и подпомага читателите при ”придвижването” в пространството, времето и проблематиката в обемния текст. В увода Илияна Марчева представя полемиката, която се развива по отношение на термина „модернизация” в исторически контекст и спрямо сферите, към които се апликира, за да изведе дискусията до навлизането ѝ в социалните науки през 60-те години на XX век и дефинирането на съвременната му същност като историографско понятие, а именно – „индустриализация, урбанизация, развитие на светското образование и култура в ширина и дълбочина, формиране на масово общество, на масова култура и масови комуникации, както и създаването на нови индивидуалистични ценности и нагласи” (с. 7-9). Авторката поставя специален акцент върху теоретичните спорове за индустриализацията, защото именно тя е, според нея, „в основата на политиката на модернизация на България в периода 1944-1989 г.” (с. 13). Анализирайки дискусии в дълбочина, Илияна Марчева представя в историографски дискурс въпросите за ролята на държавата в процеса на модернизация в предвоенния и военния период и за степента на външните влияния. Авторката разглежда полемиката по отношение на целите и тяхното осъществяване в България в сравнение с Балканския регион за първата половина на XX век и спрямо по-широкото източноевропейско

пространство, активно моделирано под съветско влияние във втората половина на XX век (с. 13-20).

В хронологично-тематично отношение във всички части от изложението се търси максимален синхрон между стопанската модернизация в България и отделните фази на Студената война. Посочената връзка е ясно дефинирана в отделните заглавия. В Първа глава са представени основните специфики на процеса на модернизация в страната в периода до Втората световна война, като са открити постиженията и същевременно ограничеността на мероприятията в тази насока. Посочвайки различните идеи за продължаване на този процес, Илияна Марчева анализира радикалните форми, които модернизацията тип „догонващо развитие” придобива в „ерата Сталин” в контекста на предопределеното цялостно обвързване на България със Съветския съюз и крайната глобална конфронтация (с. 31-106). Още в пети параграф на Глава 1, представящ реформените усилия в стопанската и социалната сфера в периода 1953-1960 г., Илияна Марчева разкрива и друга характеристика, валидна за целия период – нееднозначните насоки и противоречивите резултати от опитите за корекция на основната рамка на стопанския модернизационен модел. Авторката доказва, че тези и следващите реформени политики генерират от своя страна нови проблеми и поставят нови предизвикателства пред осъществяването на преследваните цели (с. 106-158).

Глава 2 от монографията анализира визиите за развитие на интеграционните процеси в икономическата организация на СССР и страните от съветския блок, Съвета за икономическа взаимопомощ, както в зависимост от стопанските и социалните проблеми на страните в това пространство, така и във връзка с подобряването на политическия климат и разширяването на икономическите контакти между европейските държави от двете страни на „Желязната завеса” към средата на 60-те г. Ясно е очертана обаче и съществуващата съпротива сред развитите държави от организацията срещу насърчаване на процеса на сътрудничество, целящ и подпомагане на неразвитите в икономическо отношение членове като България. В посочения контекст Илияна Марчева представя амбициите на партийния лидер Тодор Живков да се възползва от зададените интеграционни параметри в СИВ и чрез новите реформени инициативи от втората половина на седмото десетилетие да промени радикално стопанския профил на България – от преимуществено аграрен в специализиран във водещите индустриални сфери. Като неразделна част от тези амбиции авторката представя и целенасочената политика за създаване на инженерно-техническа интелигенция на високо професионално равнище (с. 177-254; 300-313). Сериозно предизвикателство пред вече насложените парадигми за мотивите за реформи във външната търговия, и най-вече за тяхното прекратяване в края на 60-те г., представя анализът на т.нар. „случай Тексим”. Той се основава на пълния набор от „първични” извори – решения на Политбюро на ЦК на БКП и съответните мотиви към тях, документи от извършени финансови проверки, ревизионния акт (с. 254-278). Постигнатите във втората половина на 60-те г. резултати доказват, според анализа, невъзможността да се преодолеят чрез реформи непрекъснато репродуциращите се от избрания модел на модернизация на България усложнения, което потвърждава волунтаризма на самите реформени усилия. Илияна Марчева посочва различните аспекти на този „провал”, включително непостигане на търсената интензификация на производството и нарастване ролята на непазарните фактори в предприятията като партийните и обществените органи. Посочва се, че самият държавен монополизъм е несъвместим с лабораторно изработените пазарни механизми (с. 227-230, 324).

Третата глава от монографията представя формулирането и опита за постигане със „занижена скорост” на „временно ограничени” цели на стопанската модернизацията

в България през 70-те г. чрез теоретичните тезиси за изграждане на „развито социалистическо общество”, без да се излиза от парадигмата за водещата роля на комунистическата партия в този процес. Предприетите корекции на задачите и подходите са представени на фона на промените в идеите в това направление в СССР. Същевременно тяхното осъществяване се разглежда в благоприятния контекст на разведряването в отношенията Изток-Запад (с. 324-329). Като основна характеристика на модернизационната идея през 70-те г. на XX век Илияна Марчева посочва концепцията за индустриализация чрез изграждането на „гигантски за мащабите на страната мощности”. Както справедливо се отбелязва в изследването, и тази поредна реформена инициатива провокира нови проблеми от стопанско и социално естество. Все пак, положителните елементи в модернизационния процес през осмото десетилетие се свързват с реализирането на идеите за развитие на най-прогресивните за времето си направления на икономиката като ядрена енергетика, перспективно машиностроене, електроника, микроелектроника и роботика (с. 331, 340, 365-367). В социално отношение, според авторката, се постига напредък по отношение на целта за изграждане на нов вид средна класа на „хората на умствения труд (с. 329-330). Коментирайки решенията на българското комунистическо ръководство от 1963 и 1973 година съответно за „сливане” и „сближаване” със СССР, Илияна Марчева подкрепя тезата, че те са мотивирани от стремеж за „осигуряване на икономически преференции” за България при оскъдните финансови и материални ресурси на страната и поради провал на съветските амбиции за изграждане на единно икономическо пространство със страните от Източна Европа (с. 333-337). Същевременно в изследването се подчертава, че Тодор Живков и неговите близки сътрудници не се поколебават да потърсят технологии и кредитиране от развитите западноевропейски държави и Япония (с. 345-364). Доказвайки зависимостта на стопанската модернизация в България от световната политическа и икономическа конюнктура, но и невъзможността да се преодолеят базовите недостатъци на модернизационния модел, Илияна Марчева обобщава, че търсенето на финансова и икономическа помощ от СССР и от страните от Западна Европа и Япония създава предпоставките за кредитното задлъжняване на страната в края на 70-те г. (с. 416-428). Интересен ефект от процеса на разведряване през 70-те г., отбелязан в изследването, е появилата се възможност българите да сравнят своите социални придобивки с тези на гражданите на другите източноевропейски държави и на западноевропейските страни (с. 404-407). Според извода на авторката, „сравненията, които могат да направят българските граждани, не са в полза на постигнатата модернизация” (с. 405).

„Агонията” през 80-те г. на 20 век на централнопланирания, догонващ модел на модернизация в България с характерното ударение върху индустриалните сектори, Илияна Марчева изследва в последната глава на монографията. Отново се търси връзката между развитието на процесите в България и „глобалните промени на развитието”. Посочва се в това отношение „налагането на постиндустриалното, информационно общество” в САЩ и Великобритания с присъщата теория за първостепенната роля на пазара и на наднационалните икономически и финансови структури. Същевременно се отбелязва негативното влияние на новата фаза на изостряне на отношенията между двата противостоящи военно-политически блока върху процеса на стопанска модернизация в България (с. 436-445). Авторката убедително представя целенасочената американска атака срещу българския режим, който в началото на десетилетието преценява отново, като най-подходящо средство за гарантиране на своето оцеляване, тясното политическо и стопанско обвързване със СССР, платено с цената на отрязването на икономическите връзки със

западноевропейски партньори и Япония (с. 448-450). Анализират се и новите идеи за реформиране на модернизационния модел с въвеждането на пазарни механизми и нов импулс за внедряване на съвременните научни и технически постижения в организацията и интензифицирането на производствените сфери в края на 80-те г. (с. 460-486, 510-517, 544-566). Илияна Марчева ясно мотивира тезата, че следваният подход за демонстриране на политическа вяръност пред Москва, с цел спечелване на финансова и икономическа подкрепа за модернизационните инициативи в България, губи историческа перспектива в периода на предприетата от Михаил Горбачов промяна в съветската политика спрямо страните от Източна Европа. Посочва се в това отношение и решимостта на новия съветски ръководител да снесе бремето по издръжка на съветските сателити, и неговото нежелание да толерира управлението на политици от генерацията на Тодор Живков. В изследването аргументирано се доказва, че Михаил Горбачов не се поколебава дори да обвини българския ръководител в опити за изоставяне на политическата вяръност спрямо Москва и на задължителния политико-икономически модел при предприетите от българския режим изпреварващи реформени акции (с. 488-566). Обобщавайки резултатите от модернизацията по време на перестройката, в контекста на посочените негативни външноикономически и външнополитически обстоятелства и при непреодолимите дефекти на матрицата, Илияна Марчева заключава, че постигнатите икономически резултати са едни от най-ниските за периода на Студената война, а самият режим признава нежизнеспособността на следвания модел на модернизация в България.

Безспорният професионален изследователски и преподавателски опит са оставили своя отпечатък върху скрупулъозния подход, полемичен стил и критичен анализ в монографията на Илияна Марчева, което я прави научно съчинение, адресирано към специалисти, студенти, но и широка аудитория, търсещи отговори за съвременното развитие на България. Монографията е също отлична основа за разширяване на изследователските усилия на Илияна Марчева по отношение на най-новия период от българската история след края на Студената война.